

charakteru, zejména robotiky, modelování životní úrovně, řízení ochrany a tvorby životního prostředí či plánování sociálního rozvoje měst a oblastí.

V rámci konference bylo uspořádáno šest seminářů k vybraným aktuálním problémům. Největší zájem vyvolal seminář ČSSR v roce 2000, kde J. Jirásek zasvěceně hovořil o věcných i metodických problémech prognózování dlouhodobého vývoje naší společnosti. Z dalších seminářů je možno jmenovitě uvést *seminář k problematice návrhu a postupného budování automatizovaných informačních systémů národních výborů a seminář k výuce systémových disciplín na vysokých školách*. Panelová diskuse pak byla věnována *aktuálním problémům provozu složitých sociotechnických systémů z hlediska spolehlivosti a hospodárnosti*.

Z jednání konference vyplynuly tyto hlavní závěry:

- Cíl konference SI '81 byl naplněn, neboť se podařilo v průběhu jednání shrnout a zhodnotit výsledky rozvoje systémových disciplín, ať již v oblasti teorie, metod či v konkrétních aplikacích při výzkumu, navrhování, výstavbě či provozování složitých technických či smíšených sociotechnických a ekonomických systémů.
- Hlavní pozornost jednání byla věnována možnostem uplatnění systémového přístupu při řešení stěžejních úkolů vědeckotechnického, ekonomického a sociálního rozvoje, jak je stanovil XVI. sjezd KSČ na léta sedmé pětiletky.
- Systémové inženýrství osmdesátých let již nevystačí s dosavadním teoreticko-metodologickým základem, neboť teoretická východiska se sama ve svém pojetí i ve společenském uplatnění budou vyznačovat vyšším stupněm systémovosti; teorie a metodologie identifikace, modelování a přetváření složitých systémů by se měla stát novou teoretickou bází systémového inženýrství na kvalitativně vyšší úrovni.
- Systémové inženýrství se pevně postavilo na půdu marxismu-leninismu; jeho výrazným rysem se stává sepětí s praxí výstavby rozvinutého socialismu.
- Závěry a doporučení konference budou rozpracovány do programu další výchovně vzdělávací a odborné činnosti Komitétu aplikované kybernetiky ČSVTS na léta 1981–1986.

Zdeněk Dráb

Soutěž mladých sociologů a filozofů

V Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV proběhl první ročník soutěže o nejlepší práce mladých vědeckých pracovníků. Stalo se tak na základě dohody uzavřené v roce 1979 mezi Prezidiem ČSAV a ÚV SSM o pravidelném pořádání soutěží mladých pracovníků v ústavech akademie věd. Podmínky byly v rámci ÚFS stanoveny takto: zúčastnit se mohli pracovníci, aspiranti nebo stážísté ústavu do 35 let, kteří se podílejí na úkolech JPSV nebo SPZV. Přihlásilo se 14 mladých vědeckých pracovníků a aspirantů s 13 pracemi. V lednu 1981 se uskutečnila dvoudenní konference, na níž proběhla bohatá diskuse k předneseným tezím soutěžních prací. Odborná komise pod vedením s. Marie Hulákové posoudila všechny práce z hlediska jejich přínosu pro řešení daného úkolu, způsobu zpracování a původnosti dosažených výsledků, přihlédla ke způsobu a úrovni ústní prezentace práce a rozdělila je do tří skupin podle vědeckého přínosu a dalších kritérií.

V první skupině bylo uděleno zvláštní uznání Rudolfu Kolářskému za *práce Myšlení a prostředí (ke vztahu materialistické dialektiky a současné ekologické problematiky)* a *Ekologické potřeby a potřeba filozofie*. Autor byl odměněn plakétou ČSAV a ÚV SSM a obě práce byly doporučeny k uveřejnění.

Do druhé skupiny byly zařazeny příspěvky Vlastimila Zátky: *Problém rozvoje vědy v soudobé buržoazní filozofii*; Petra Matějů: *Společnost - prostor - jedinec (pokus o teoretickou konceptualizaci problému územní diferenciacce životních podmínek)*; Hynka Jeřábka: *Rodina v procesech reprodukce sociálně třídní struktury*; Ivana Lesného a Aleny Bartasové: *Prognóza vývoje členské základny SSM v letech 1980 až 1990*; Elišky Rendlové: *K některým otázkám způsobu života v současné rodině se zřetelem k její ekonomické funkci a stabilitě*; Jadwiga Šanderové: *Růst a reprodukce dělnické třídy v socialistických zemích* a Vlastimila Hály: *K problémům objektivity a pravdy u B. Bolzana z hlediska marxistické filozofie*. Všechny tyto práce byly – za předpokladu zapracování připomínek – doporučeny k publikaci v odborném tisku.

Do třetí skupiny komise zařadila studie Petra Machleidta: *K některým sociálně ekonomickým vlastnostem vědecké práce*; Milana Znoje: *Koncepce finalizace vědy*

jako pokus o zdůvodnění nového typu vědy; Ivana Gabala a Vladimíra Raka: *Práce – výsledky výzkumu životního způsobu pracujících pražských průmyslových závodů* a Věry Kuchařové: *Empirické výzkumy dělníků v československé sociologii*. Tyto studie byly hodnoceny jako základ pro další výzkumnou práci a komise navrhl, aby po zásadnějším dopracování byly publikovány v příslušných odborných časopisech.

Práce Rudolfa Kolářského *Myšlení a prostředí (ke vztahu materialistické dialektiky a současné ekologické problematiky)* a *Ekologické potřeby a potřeba filozofie* přináší řadu podnětů jak filozofické frontě, tak i praxi společenského řízení. Dokazují, že i filozofie může řešit problémy praxe, že i filozofii je třeba pojímat vysoko angažovaně.

Studie *Myšlení a prostředí* se snaží prokázat oprávněnost otázky, zda je současná ekologická problematika podnětem k filozofické reflexi myšlení. Autor ukazuje, jak z charakteru současné ekologické problematiky i z diskuse o problémech noosféry, ekologizace vědy a ekologickém myšlení vyplývá nutnost dalšího rozpracování teorie materialistické dialektiky. Současné ekologické rozpory mezi společností a biosférou nejsou pouze překážkou rozvoje společnosti; naznačují zároveň cesty k nové jednotě mezi společností a biosférou. Úkolem teoretického rozpracování této problematiky v rámci marxistické filozofie bude odhalovat v protikladu mezi společností a biosférou možnosti nové, vyšší jednoty. Materialistická dialektika tak může pomoci objasnit, v jakém smyslu může současná ekologická problematika usnadňovat „smíření lidstva s přírodou a se sebou samým“ (Engels). Studie nejen přispívá důkladnou dialektickou analýzou k řešení postaveného problému; je zároveň i podnětem, výzvou k řešení, varováním.

Studie *Ekologické potřeby a potřeba filozofie* konfrontuje lidské potřeby s ekologickými potřebami. Autor správně zdůrazňuje, že ekologické potřeby sjednocují systémy potřeb člověka. Tato aktualizace základní teze Marxova a Engelsova materialismu o jednotě vztahů mezi lidmi a přírodou a vztahů mezi lidmi je důležitá především z hlediska kontrastu mezi možnostmi dalšího rozvoje potřeb, společnosti a biosféry na jedné straně a reálným vývojem ekonomických procesů a společenských vztahů na straně druhé. Práce dokazuje nutnost řešit ekologickou problematiku v rámci filozofie – ukazuje „potřebu filozofie“. Je zároveň výzvou pro filozofii, sociologii a další společenské vědy, aby teoreticky rozpracovaly a předpověděly konkrétní podobu těchto ekologických potřeb v budoucnosti.

Příspěvek Vlastimila Zátky *Problém rozvoje vědy v soudobé buržoazní filozofii* kriticky analyzuje několik prací představitelů postpozitivismu. Autor věnuje hlavní pozornost koncepcím K. Poppera a T. Kuhna, reaguje i na práce jejich pokračovatelů I. Lakatose, S. Toulmina a P. Feyerabenda. Kritizuje Popperův princip falzifikace, jeho použití jako základu vědeckého poznání, a Kuhnův postulát diskontinuity rozvoje vědy vyjádřený konceptem paradigmát. Ukazuje jednostrannost a nedialektičnost obou pojetí, zároveň však kladně hodnotí vybrané dílčí výsledky kritizovaných přístupů. Studie V. Zátky překračuje rámec vědecké recenze rozebíraných prací, ukazuje na nutnost skutečně dialektického pojetí studia rozvoje vědy jako analýzy vztahu celku a části, přechodu kvantity v kvalitu a řešení problematiky vývoje jako otázky překonávání rozporů. Představuje ovšem pouze část většího celku problematiky rozvoje vědy, nutnou součást globální marxisticko-leninské analýzy rozvoje vědy.

Stat' Petra Matějů *Společnost - prostor - jedinec (pokus o teoretickou konceptualizaci problému územní diferenciacce životních podmínek)* je samostatným příspěvkem k formulaci teoretických východisek zkoumání problematiky územní diferenciacce společenských jevů a procesů. Autor se opírá o obecné metodologické závěry vyplývající z Marxovy analýzy předchozích společensko-ekonomických formací. Vychází z pojetí vzájemné podmíněnosti a sepětí prostoru a času; území považuje za faktor kontinuity i diskontinuity společenského vývoje.

Pojetí sociálně prostorové struktury jako historického průmětu a odrazu minulé, často již revolučně překonané sociálně třídní struktury doplňuje modelem dynamiky změn v územní diferenciaci společenské struktury. Přínosem práce je snaha postihnout svázanost vývoje sociálně prostorové a sociálně třídní struktury v jejich složité totalitě rozporů a vzájemných vlivů.

Studie Hynka Jeřábka *Rodina v procesech reprodukce sociálně třídní struktury* je teoretickým rozбором části rozsáhlé datové báze výzkumného šetření třídní sociální struktury ČSSR, provedeného v roce 1978 společně ÚFS ČSAV a Federálním statistickým úřadem. Zabývá se problematikou současné rodiny v dílčím aspektu jejího začlenění do procesů reprodukce sociálně třídní struktury naší společnosti. V první části jsou analyzovány historické předpoklady reprodukce této struktury v procesech sociálně třídní homogenizace současné rodiny. Druhá část se zabývá

složitou propojeností a jednotou procesů sociálně třídní homogenizace a sociálně třídní heterogenizace současné rodiny. Ve třetí části autor ukazuje specifické projevy a důsledky jmenovaných procesů na vývoj a utváření jednotlivých tříd a sociálních skupin v optice současné rodiny. Kladem práce je netradiční metodologický přístup a hloubka analýzy reprezentativního souboru dat, určitým nedostatkem pak parciálnost pohledu na současnou rodinu prostřednictvím dat o manželských párech, což však ukazuje spíše na nerozpracovanost zkoumaných otázek než na úmysl autora.

Prognostická studie Ivana Lesného a Aleny Bartasové *Prognóza vývoje členské základny SSM v letech 1980–1990* je přínosná značným rozsahem použitých statistických podkladů, použitými metodami demografického prognózování a sociologickou interpretací uvažovaných prognostických závěrů. Poněkud však vybočuje ze souboru ostatních prací svou primární orientací na zpracování statistického materiálu pro potřeby praxe společenského řízení, což samo o sobě je nesporným kladem.

Značný význam pro další rozpracování tématu by jistě měla širší sociologická zobecnění předložených závěrů.

Soubor studií Elišky Rendlové *K některým otázkám způsobu života v současné rodině se zřetelem k její ekonomické funkci a stabilitě* postihuje čtyři základní otázky:

- a) Teoretický a historický rozbor problematiky.
- b) Popis vývoje a současného stavu sociálně ekonomických podmínek života rodiny v socialistické společnosti a systému sociálních opatření na pozadí statistických dat.
- c) Rozbor vztahu uspokojování potřeb a tvorby životní úrovně.
- d) Historickou a srovnávací analýzu výzkumných a statistických dat k problematice stability rodiny a způsobu života.

Zaměření autorky na komplexní postižení problematiky rodiny v rámci životního způsobu je přínosem pro řešení naznačených problémů. Malou propojenost jednotlivých částí překonala E. Rendlová ve svém ústním vystoupení, v němž zároveň poukázala na začlenění práce do širšího rámce úkolů JPSV a SPZV.

Studie Jadwigy Šanderové *Růst a reprodukce dělnické třídy v socialistických zemích* je příspěvkem k empirickému zkoumání vedoucí třídy naší společnosti. Je založena na rozboru statistických dat ze sedmi socialistických zemí — BLR, ČSSR, MLR, NDR, PLR, RSR a SSSR za období budování socialismu. Ukazuje kvantitativní růst dělnické třídy v těchto zemích, sociálně ekonomické zdroje tohoto růstu a jejich historické změny. Sleduje obecné tendence vývoje dělnické třídy za socialismu i zvláštnosti patrné v jednotlivých zemích. J. Šanderová klade otázku po charakteru reprodukčních zákonitostí dalšího vývoje dělnické třídy a studii uzavírá prognózou pravděpodobných směrů dalšího rozvoje dělnické třídy v zemích socialistického společenství. Práce tvoří relativně samostatnou část širšího zpracování problematiky dělnické třídy a je plánována jako součást kolektivní monografie o dělnické třídě.

Rozsáhlá filozofická studie Vlastimila Hály *K problémům objektivitu a pravdy u B. Bolzana z hlediska marxistické filozofie* byla připravena ke 200. výročí narození B. Bolzana. Autor správně staví Bolzanovo dílo do protikladu k marxistické dialektice. Poukazuje však na význam některých Bolzanových myšlenek pro rozvoj formální a matematické logiky na základech pozitivistické filozofie. Mimo vlastního rozboru Bolzanových filozofických myšlenek se autor stati vyjadřuje také k základním otázkám marxisticko-leninské dialektiky — ke vztahu subjektu a objektu, k problematice praxe i k některým problémům teorie odrazu.

Petr Machleidt se v soutěžní práci zabýval problematikou vědy v rámci zbožné peněžních vztahů, Milan Znoj jednou z buržoazních koncepcí rozvoje vědy, tzv. koncepcí finalizace vědy — proudem kriticky navazujícím na práce T. Kuhna a na výsledky buržoazní sociologie vědy. Ivan Gabal a Vladimír Rak předložili závěrečnou zprávu z výzkumu životního způsobu pracujících dvou pražských závodů ZAVT, Věra Kuchařová přehled o přístupech k empirickému studiu dělnické třídy ve výzkumných pracích československé sociologie zejména v sedmdesátých letech.

* * *

Soutěž mladých vědeckých pracovníků a aspirantů Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV přehledným způsobem ukázala podíl mladých pracovníků na řešení úkolů SPZV a JPSV. Závěrečná konference přispěla k vzájemné informovanosti, umožnila účastníkům výměnu názorů na příbuzné problémy řešené v rámci rozdílných úkolů výzkumného plánu. Řada předložených prací přinesla také nové, tvůrčí přístupy ke zkoumané problematice. Je jen škoda, že se konference nezúčastnil větší

počet zkušenějších vědeckých pracovníků ústavu, kteří by jistě mohli obohatit diskusi. Závěrem je třeba kladně hodnotit průběh soutěže i konference a popřát svažácké vědecké činnosti úspěch do dalších ročníků.

Hynek Jeřábek

Problémy modelování ve společenských vědách

Pracovní seminář na toto téma uspořádala sekce metod a technik Československé sociologické společnosti při ČSAV ve dnech 25.–26. 3. 1981 v Domě vědeckých pracovníků ČSAV v Alšovicích. Vzhledem ke značným časovým limitům v něm šlo především o expozici otevřených teoretických i praktických problémů doprovázejících silící tendence aplikovat modelové postupy ve společenských vědách. Na tomto základě však vznikla komunikační atmosféra příznivá živé výměně názorů pracovníků základního i aplikovaného výzkumu, sociologů, ekonomů, teoretiků řízení, modelářů, matematiků i metodologů.

V přednesených referátech i v navazující diskusi se soustředila pozornost zejména na problémy

- modelového zprostředkování vztahu mezi teorií a empirií
- pojetí modelování jako způsobu organizace vědeckého poznání
- budování soustav (systémů) modelů.

Model je možno chápat jako mezičlánek ve vztahu teoretického a empirického poznání, usnadňující zabezpečení jednoty teorie a empirie v sociologickém výzkumu. Vystává přitom potřeba operacionalizovat úvodní pojmovou variantu modelu a vyjádřit ji v měřitelné formě, přičemž však často dochází k nežádoucímu obsahovému posunu.

Modelování jako proces tvorby a užití modelů se tak stává prostředkem, součástí i produktem postupu identifikace sociálních skutečností, a tedy i jedním z organizačních principů společenskovědního poznání ve všech jeho fázích. Vyznačuje se všemi hlavními rysy komplexního kolektivního výzkumu, jehož cílem je poznání — a v případě prognostického modelování i předvídaní budoucího vývoje — sociální reality. Modelování lze proto chápat i jako nástroj integrace společenskovědního poznání, jako kondenzační jádro celku poznávacího procesu.

Různé pohledy jednotlivých vědních disciplín na skutečnost, možná diferenciací cílů výzkumu a široký rejstřík rozličných modelovacích technik odkazují ovšem toto pojetí modelování zatím spíše do oblasti deziderát. První praktické zkušenosti ukazují, že na metodologické úrovni je jednou z možných odpovědí postupné budování soustav (systémů) modelů, založených na explicitním vymezení základního cíle modelové tvorby a konkretizujících tento cíl věcně i metodicky tak, aby bylo minimalizováno nebezpečí vzniku jak málo operabilních modelových monster, tak i navzájem nepropojených parciálních modelů. Věcí mimořádné důležitosti je zde umožnit člověku — znalci objektu i člověku — řídicímu pracovníku aktivní a „rovnoprávný“ vstup do procesu tvorby a užití modelu (soustavy modelů).

S referáty na semináři vystoupilo celkem deset účastníků. Josef Alan hovořil na téma *Možnosti a meze prognostického modelování sociálních systémů*. Dosavadní situaci na tomto poli charakterizoval existencí dvou relativně autonomních proudů — proudu zabývajícího se obecnými rozbory místa a funkce modelování v celku sociálního myšlení a proudu hromadícího praktické zkušenosti s modelováním. Metodologické východisko pro konstruktivní diskusi těchto dvou proudů spočívá v chápání modelování jako svébytného poznávacího procesu; nelze je omezit na posuzování výsledků aplikace jednotlivých modelů. Závěrem postuloval tezi, že gnozeologické meze modelování jsou totožné s mezemi empirické sociologie vůbec.

Juraj Schenk se zabýval *problémy modelového zprostředkování vztahu teoretického a empirického* v sociologickém výzkumu (se závěrečnou ilustrací na třídě tzv. kauzálních modelů). Podtrhl neoprávněnost redukce empirického ve vědeckém poznání pouze na bezprostředně smyslově uchopitelné (viz empirické objekty a empirická schémata). Základní varianty vztahu sociologické teorie a modelu vymezil situacemi, kdy je model odvozen z teorie, kdy je jádrem budované teorie a kdy je teorií izomorfně přiřazenou jiné teorii.

Ladislav Machoň přednesl příspěvek *Problémy vymezení věcného obsahu sociálních modelů*. Upozornil na nebezpečí nepřiměřené a neodůvodněné redukce při pře-